

Асылханова М.А.

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ

Асылханова М.А.

ПСИХИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Қазіргі кезде мектептегі бала психикасының дұрыс дамуына байланысты көптеген ғалымдар бастауыш мектептегі оқыту мен дамудың тиімді жолдарын қарастыруда. Соған байланысты жалпы әлеуметтік, саяси-экономикалық және мәдениеттік деңгейлеріміздің жаңа сатыға көтеріліп, жаңа реңге ие болуы бастауыш мектептен басталатын оқыту, білім беру жүйесін жаңаша тұрғыда қарауды талап етуде. Сол себепті еліміздің болашағын дамытатын жетілдіретін жас буын болғандықтан бастауыш мектеп оқушыларының даму қалыптасу ерекшеліктеріне назар аударуымыз қажет. Мектепке алғаш келген оқушының психикасын жаңа ортаға бейімделуі оның дүние танымдық ерекшеліктеріне байланысты болмақ. Оқу процесіндегі оқу мен тәрбиенің танымдық іс-әрекеті туралы оқушының білімді меңгеру процесіндегі психикалық жүйелерінің даму, қалыптасу ерекшеліктерін ескере бермейміз. Баланың бастауыш мектепте тиісті дәрежеде сабақты меңгеруі мен дұрыс ойлай алмаушылық процестерін көп жағдайда бала жалпылаудың формалды логикалық тәсілдерін дұрыс қолдана алмауынан деген психолог ғалымдар Д.Б.Эльконин мен В.В.Давыдов

Қазіргі оқу- тәрбие жүйесінде бастауыш мектеп бала өмірінің ең алғашқы білім алуының және мектептегі балалық шақтың даму кезеңі екені белгілі жағдай. Білім берудің әлеуметтік міндеттері мен мазмұны баланың бастауыш мектеп шағының хронологиялық шектерін және психологиялық ерекшеліктерін өзгертіп дамытатын орын. Бастауыш мектеп балаларының психологиялық дамуындағы оның рөлі балабақшадан бастап орта білім беру аяқталғанға дейінгі балаларға қоғамдық тәрбие берудің тарихи қалыптасқан жүйесіндегі бастауыш оқытудың максаттары мен мазмұнының өзгеруіне байланысты. Жеті жастан он жасқа дейінгі кезеңге неғұрлым тән негізгі белгілері, бұл жаста бала мектеп жасына дейінгі кезеңнен мектеп оқушысына айналатын, балалық шақтың белгілерін оқушының ерекшеліктерімен ұштастыратын өтпелі кезең. Бұл белгілер баланың мінез-құлқында, санасында, психикасында өзгерістер орын алады. Кез-келген өтпелі күй сияқты бұл даму кезеңінің мүмкіндіктеріне бай таным процестерін қалай қалыптастырып дамытуға болатындығы өте маңызды жауапкершілікті керек

ететін кезең. Оқушының психикалық қасиеттерінің негіздері дәл осы бастауыш сынып жасында қалыптасады және баланың әдетіне айналады. Сондықтан отандық және шетелдік ғалымдар бала психикасының дамуына ерекше назар аударып қадағалап отыратын кезең болғандықтан баланың анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктеріне де назар аударуда. Баланың барлық органдары мен тканьдерінде елеулі өзгерістер болады. Мысалы: осы кезде баланың омыртқасының, барлық мойын, арқа бел бүгілістері дамиды. Бастауыш мектеп оқушыларының бұлшық еттері мен сіңірлері жылдам қатайды және олардың көлемі ұлғаяды барлық бұлшық еттерінің күші артады. Сондықтан бастауыш мектептен бастап күшті де кең құлашты қимылдар жасауға көбірек қабілетті келеді. Баланың барлық физиологиялық дамуы қалыптасып күннен –күнге жетіле бастайды. Мектеп жасына дейінгі балаларға қарағанда бастауыш сынып оқушыларының бұлшық еттері қатайып, жүрек тамыры қызыметі салыстырмалы түрде қарағанда тұрақтанады жүке жүйесінің қозу мен тежелу процестері көбірек тепе-теңдікке ие болады. Бастауыш мектеп оқушылары үшін мектеп өмірінің алғашқы бастамасы баладан айтарлықтай ақыл-ой күшін ғана емес сонымен қатар үлкен дене төзімділігінде талап ететін ерекше оқу қызыметінің бастамасы болғандықтан ерекше маңызды.

Баланың мектепке алғаш баруына байланысты болатын психологиялық өзгеріс баланың психикалық дамуының әрбір кезеңі оның іс-әрекетінің негізгі жетекші әрекетімен сипатталады. Мектеп жасына дейінгі балалық шақта ойын іс-әрекеті жетекші болса, мектеп жасында оқу іс-әрекеті жетекші екені белгілі. Бұл жастағы балалар үйреніп өзінің шамасынша еңбек етіп жүрсе де олардың бүкіл болмысын анықтайтын стихия әр түрлі ойын болып табылады. Ойын үстінде өзіне баға беруге тырысушылық пайда болады, қиял және символиканы пайдалана білуі дамиды. Осының бәрі баланың мектепке даярлығын сипаттайтын негізгі сәттер болып табылады.

Жеті жасар бала мектеп табалдырығын аттасымен-ақ оқушы болады. Оның өмірінде ойын әлі маңызды орын алғаны мен осы уақыттан бастап ол біртіндеп басымдылық рөлін жоғалта бастайды. Бастауыш сынып оқушысының жетекші іс-әрекеті оның психикалық танымдық

және адамгершілік күштерін дамытудың жаңа кезеңдерін қалыптастыратын оқу болады. Мұндай жаңаша өзгерістердің бірнеше кезеңдері бар. Әсіресе баланың мектеп өміріндегі жаңа жағдайларға алғаш енуі айқын байқалады, бұл кезде балалардың көпшілігі жаңа жағдайларға психологиялық жағынан даярланған. Балабақша мен үймен салыстырғанда бала жаңа нәрселерді күтіп отырады әрі мектепке қуана барады. Баланың бұл ішкі позициясы екі жағдайда маңызды. Алдымен мектеп өмірінің жаңалығын алдын ала сезінуі және психикалық ерекшеліктеріне сыныптағы мінез-құлық ережелеріне, жолдастарымен ерекше қарым-қатынас нормаларына, күн тәртібіне қатысты мұғалімнің талаптарын жылдам қабылдауға көмектеседі. Бұл талаптарды бала қоғамдық маңызды және орындамауға болмайтын талаптар деп қабылдайды. Тәжірибелі мұғалімдерге белгілі психологиялық жағынан анықталған мынадай қағида бар: Оқушының мектепке келген алғашқы күнінен-ақ оқушының сабақтағы, үйдегі және қоғамдық орындардағы мінез-құлық ережелерін анық және нақты мағынада түсіндірілуі керек. Оқушыға жаңа көзқарасының, міндеттерінің алғашқы күннен бастап берілуі маңызды.

Жаңа ережелер мен нормаларды оқушының орындауын талап ету бірінші сынып оқушысына орынсыз қаталдық жасау емес мектепке баруға даярланған балалардың өз түсініктеріне сәйкес олардың міндеттерін ұйымдастыратын негізгі шарт болып табылады. Егер бұл талаптар орынсыз теріс не екі ұшты болса, онда оқушы өз өмірлерінің жаңа кезеңдеріндегі өзіндік ерекшеліктерін сезбейді, мұндай жағдай оқушының мектепке деген ынтасын жоюы мүмкін. Оқушының ішкі позициясының екінші жағы оның білім мен іс-әрекетті меңгеруі оның дұрыс қарым-қатынасына байланысты. Бала мектепке дейінгі кезде ойын үстінде армандағын ойындарының, мысалы: мен ұшқыш боламын, мен дәрігер болмын т.б. армандарын кейін мектепке келген соң түсініп оқудың қажет екендігі туралы пікірге келеді. Оқушы келешекте қажет болатын білімдердің нақтылы құрамын сезбейді, тек білімнің мәнділігі мен құндылығын білуге ұмтылады. Баланың айналасындағыларды білуге құмарлығын осыдан көруге болады.

Алғашқы кезде оқушы оқу пәндерінің мазмұнымен таныс болмай тұрып-ақ оқудың маңыздылығын санасымен сезіне алады. Оқушыда оқу материалдарына танымдық ынтасы аз болсада, олар математиканы, грамматиканы және басқа пәндерді тереңдетіп оқу кезінде көптеген мағұлыматтар алып қалыптаса бастайды. Оқушының қабілеттілігі жеке-дара көрініс бұл жағдай математика немесе

грамматикада байқалады, сол кезде баланың қай пәнге қабілеттілігін байқаған мұғалім алғашқы кезден бастап ары қарай дамуына ықпал етуі тиімдірек. Басқа да қабілеттіліктерінің арқасында балада сандардың тіркестілігі, әріптердің реттілігі т.б. деректер туралы мағұлымат алу қажетті де маңызды бола бастайды. Баланың білім туралы интуицияларын қабылдауын мектептегі оқудың алғашқы күнінен бастап дамытып отыру керек. Бұл оқу іс-әрекетінің негізі ретінде балалардың танымдық процестері мен психикасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мектептегі алғашқы кезеңде оқушының сыныптағы не үйдегі мінез-құлқын реттеп отыратын мұғалімнің жаңа талаптарына баланың бейімделуі және оқу пәндерінің мазмұнына қызыға бастауы және баланың жаңа міндетін мойындап меңгеруі ол мектепке жақсы даярлықпен келгендігінің белгісі. Кей жағдайда бала мектеп өміріне тез арада араласып кете алмайтын кездері де болады ондай қиын кездер бірінші сыныптың оқушыларының бастарынан өткізетін қиындықтардың негізгі түрлері деседе болады. Алғаш мектепке келген оқушыда үш түрлі қиындық кезеңдері жиі байқалады. Олардың бірінші жағдайы мектептің жаңа ережелеріне байланысты режиміне жаңа ерекшеліктеріне байланысты. Мыслаы: бала ерте дер кезінде оянуы, сабақтан қалуға болмайтындығы, барлық сабақтарда тыныш отыру, үй тапсырмасын орындау т.б. талап етіледі. Мектептегі жаңа талаптарға алғашқыда көндігу бала психикасына да әсер етеді; бала тез шаршайды, оқу процесінің кейбір жағдайларға байланысты бұзылуы пайда болады. Жеті жастағы балалардың көпшілігі психологиялық-физиологиялық жағынан қажетті дағдыларды қалыптастыруға даяр болады.

Мұғалімдер мен ата-аналар бала өмірінің оқу процесіне байланысты қойылатын жаңа талаптарды түсінікті, айқын жеткізуі, олардың орындалуын үнемі қадағалап балалардың жеке – дара ерекшеліктерін ескере отырып ыңғайына қарай мадақтау мен жазалау шараларын қолданып отырулары қажет.

Бірінші сынып оқушыларының бастан кешкен қиындықтарының екінші түрі, бала мұғаліммен және сыныптағы жолдастарымен үйлерінде болатын қарым-қатынастың сипатынан туындайды. Балаға мүмкіндігінше жылы шырай таныта отырып оқу-тәрбие процесін оқушыға түсіндірсе де, ол бәрі бірде бала үшін беделді де қатал тәлімгер болып табылады, үнемі балаға мінез-құлық ережелерін меңгертіп, әрі балалардың еңбегіне баға беріп отырады.

Бастауыш сыныптағы қиындықтың үшінші кезеңі көптеген оқушылар оқу жылының ортасына қарай сезіне бастайды. Алғашқыда

мектепке ерте келеді, кез-келген тапсырмаларды орындауға ынталылық танытып бар ынтасымен орындап, мұғалімнің қойған бағасына мақтанып білімді меңгеруге даярлығы сезіліп тұрады. Білімді игеру оқушының іскерлігі мен ынтасына құрбы-құрдастары мен қарым-қатынаста, ойын үстінде және кітап оқығанда меңгеріледі. Бастауыш сынып оқушылары психологиясының дамуы басты жағдайларға байланысты, әсіресе олар үшін жетекші оқу іс-әрекетінің негізінде өтеді. Оқу іс-әрекеттерін меңгере отырып біртіндеп мұғалімнің талаптарына бағына бастайды. Баланың жаңа қасиеттері оқу процесінің меңгерілуіне қарай дамып қалыптасады. Оқу іс-әрекетінің маңызды талаптарының бірі оқушы өздерінің айтуымен іс-әрекеттерді меңгерулері арқылы сабақты да толық меңгере алатындығына сеніммен қарайды. Бастауыш сыныпта жекелеген психикалық процестерінің қалыптасуы арқылы оқуды жақсы меңгереді, әрі таным процестерін бастауыш мектеп шағында жүзеге асырылады. Мектепке алғаш келгенде оқушыда қабылдау процестері едәуір жетіліп келсе де олардың оқу ісіндегі қабылдау формалары мен түстерді тануы және өздері таңдаған заттардың сапалары мен қасиеттеріне жүйелі талдау жасай алмайды.

Бастауыш мектепте оқушы көп жағдайда дұрыс бағалау бақылау деңгейімен тығыз байланысты, әсіресе бірінші, екінші сынып оқушылары мұғалімнің, ата-аналардың пікірін басқалардан гөрі өздері өз жұмыстарының

нәтижелерін өздері бағалайды. Бастауыш мектеп шағында балалардың оқуға деген көзқарасының белгілі бір динамикасы байқалады. Баланың психикасы мектептегі оқу арқылы әрмен қарай сатылап даму үстінде болады. Жоғарыда айтқанымыздай мектепке келген күннен бастап бастауышта оқитын бала өмірінде мүлдем жаңа өмір басталады. Мектептегі психологиялық даярлық қай қырынан алсақ та баланың оқуға дейінгі бүкіл психикалық дамуының қорытындысы балабақша мен ата-ананың тәрбиесі мен үйретудің барлық жүйесі екендігін көруге болады. Оқу әрекеті кезіндегі іс-әрекеттер және олардың меңгерілуі таным процесінің тиісті дәрежеде жүйелі оқыту мен дұрыс тәрбиелеуде ғана қалыптасады.

Балаға алғашқы мектепке келген күннен бастап таным процестерін шашыраңқыламай дұрыс дәрежеде дамыта түссе бала болашақта қиналмай оқитын болады. Оқушы бастауыш мектептен бастап жүйелі білім алып, қоғамдағы қажетті салалардың барлығынан бағдар алуға үйретіліп дағды қалыптастырылса мүлдем басқаша болған болар еді. Осындай оқыту процесі арқылы бала болашақта кез-келген білімді сапалы түрде меңгеретін теориялық көзқарастың бастамасы жасалар еді.

Әдебиеттер:

1. В.В.Давыдов Виды общения в обучении. М. 1972ж.
2. Д.В.Эльконин Психология обучения младшего школьника. М. 1974-ж.

Рецензент: д.пед.н. Мамытов А.И.